

A HATTI -MA SZUFFIXUM FUNKCIÓJA A HETTITA-HATTI KÉTNyelvű SZÖVEGEK ALAPJÁN

SIMON ZSOLT

A hattí egy, az Kr. e. II. évezredben kihalt, Anatóliában beszélt szigetnyelv. E nyelv emlékei a hattušai (Boğazköy) és a šapinuwai (Ortaköy) hattita archívumokból kerültek elő, túlnyomó többségük kultikus témájú szöveg. A szövegemlékek két részre oszlanak, egynyelvű hattí feljegyzésekre, ill. kétnyelvű, hattita-hattí táblákra. Noha ez utóbbiak kulcsot adhatnának a hattí nyelv szerkezetének megértéséhez, a kutatás helyzete, a végbement kedvező változások ellenére¹ ugyanolyan rossz ma, mint évtizedekkel ezelőtt: a hattí nyelvre vonatkozó legalapvetőbb kérdések esetén is csak kutatástörténetről s nem pedig végleges eredményekről beszélhetünk (az eddigi nyelvtanvázlatokért l. Kammenhuber 1969 [de vö. Dunajevskaja 1973]; Girbal 1986: 164–178 [de vö. Taracha 1989; Beckman 1989; Neu 1991]; Klinger 1996: 615–633 [de vö. Soysal 1999]; Soysal 2004: 176–204; Klinger 2005).² Ebből a helyzetből a kiutat véleményem szerint a kétnyelvű szövegek minél alaposabb vizsgálata kínálja,³ mégpedig oly formában, hogy

- 1) egy adott morfémásor vizsgálatakor minden szöveghelyet figyelembe vevő adatbázist kell összeállítani (az első fázisban csak a kétnyelvű szövegek alapján);

¹ Elsősorban Girbal 1986 disszertációja; Klinger 1996 elemzései; Schuster 2002 szövegkiadása és Soysal 2004 szótára.

² A helyzet súlyosságát jól szemléltetik az első komoly hattí nyelvtanból és egy mai szakértőtől vett idézetek: „...sei gleich in der Einleitung betont, daß wir bis heute nicht in der Lage sind, drei Zeilen eines einsprachig hattischen Textes zu übersetzen” (Kammenhuber 1969: 428) és „[d]a beim gegenwärtigen Forschungsstand von einer communis opinio in Bezug auf die Interpretation der grundlegenden Strukturen des Hattischen keine Rede sein kann...” (Klinger 1996: 615).

³ E magától értetődő tény azonban sajnos hangsúlyozni kell, mivel egyes kutatók (legkövetkezetesebben Taracha 1995) a hattí vélelmezett rokonaiból kívánják megérteni a hattí nyelv szerkezetét (l. Soysal 2004: 30–5 kritikai áttekintését). Szinte szükségtelen arra utalni, hogy amíg a hattí nyelv szerkezetét nem értjük (l. előző jegyzet), addig rokonsága sem állapítható meg.

- 2) az adatbázis alapján először eloszlásukat és mondattani helyzetüket kell meghatározni;
- 3) végezetül eloszlásuk meghatározása után lehet kísérletet tenni jelentésük megragadására, amely nyilvánvalóan nem lesz minden esetben lehetséges.

Itt érdemes megjegyezni, hogy amint látni fogjuk, az eddigi vizsgálatok a legtöbb esetben a funkcióra korlátozódtak, s mindössze csak néhány szöveghely szolgált a megállapítások alapjául.

Az eddigi magyarázatok

Jelen szuffixum funkciójának megállapítására a kutatás eddig – amint látni fogjuk, meglehetősen kevés érveléssel és ellenérveléssel – a következő modelleket fogalmazta meg (kutatástörténethez 1995-ig l. Klinger 1996: 632⁶⁵, 652 és 79. j.): Forrer (1922: 230) és Laroche (1947: 78, 96) az (1) példában (a Függelék (4) mondata) bemutatott, a kontextusa alapján egyértelműen *oratio obliqua*-ban álló mondat alapján úgy vélték, hogy a *-ma* a függő beszédet jelöli.⁴

- (1) *we_e-e-el-hu tu-ú-lu-ma ú-mar-ku-ub* (KBo XXXVII 1 Vs 9a)
É-ir=za tarahtha (KBo XXXVII 1 Vs 9b)
 (a jelentéshez l. lentebb)

Ezzel az elmélettel szemben Schuster (1974: 81) joggal mutatott rá, hogy ahol függő beszédet találunk, ott nem mindig jelenik meg ez a szuffixum, mint pl.:

- (2) *eš-ta-an-hu le-e-ue_e-el a-an-te-eh* (KBo XXXVII 1 Vs. 6-7a)
nu=za^DUTU-uš É-ir=šet wetet (KBo XXXVII 1 Vs. 6b)
 ‘A Napisten épített magának egy házat.’

⁴ Az első, dőlten szedett sor mindig a hattí nyelvű szöveg, az ékjeleket tükröző átírásban. A második sor a hattí fordítás a kétnyelvű szövegek alapján, normalizált átírásban (a normalizált átírás előfeltétele ugyanis az adott nyelv nyelvtanának ismerete, amely a hattí esetében még nem mondható el). Az átírás jelei tradicionálisak, pontos fonetikai értékük jelen vizsgálatnak nem tárgya. Nyomdatechnikai okok miatt a <h> jelek alatti, itt funkcióval nem rendelkező mellékjeltől eltekintettem. A sorok végén a szöveghelyre történik hivatkozás. A glosszázást nem tartottam szükségesnek, mivel az csak a hattí részre írható fel, a hattí mondat struktúrájának azonban e problémához nincs köze, csak a jelentésének, amit a harmadik sorban adok meg. Az átírásoknál a megszokott epigráfiai konvenciók érvényesek.

továbbá, hogy ahol *-ma* szerepel, ott nagyon sokszor nincsen szó függő beszédről (l. a Függelék (1)–(3), (5)–(10), (13) példáit) – ellenben függő beszédet tartalmazó mondatoknál minden egyes esetben megjelenik egy *=hu* partikula, l. például a fentebbi (1), (2) mondatokat. Ezért a *communis opinio*t képező kevés állítás egyike éppen az, hogy a hattiban a függő beszédet egy *=hu* partikulával jelölték (l. legutóbb Soysal 2004: 219, irodalommal és Klinger 2005: 133).

Laroche néhány évvel később egy másik elméletet is megfogalmazott (1950: 176–177), melyet Kammenhuber is átvett (1969: 540–541): eszerint a *-ma* egy ún. „*Ortsbezugspartikel*”,⁵ és jelentését tekintve azonos lenne a hettita *=kan* szuffixummal (talán a *=šan*-nal és az *=ašta*-val is, de olykor semmilyen megfelelője nincs a hettitában [!]). Schuster (1974: 81) utalt arra, hogy a hettita *=kan*-nal való megfeleltetést a hettita fordítások nem támasztják alá. Bár igaza van, fel kell hívnom a figyelmet egy módszertani problémára ezzel az ellenérvvel kapcsolatban: természetesen nem várható el egy az egyben morféma-megfelelés a hettita és a hatti között (ez egy igen fontos módszertani elv): lehetséges, de nem szükségszerű. A komolyabbik probléma azonban ezzel a javaslattal abban áll, hogy nem világos, a nevezett kutatók a partikulák melyik jelentésére is utaltak? A *=šan* és az *=ašta* az óhettitában valóban a fentebbi jelentéssel rendelkeznek (de az újhettitára már csak lexikalizálódott kifejezésekben jelennek meg); míg a *=kan* vagy telikus igéknél lép fel vagy befejezettséget fejez ki (l. elsősorban Boley 1992; Hoffner 1992 a korábbi irodalommal; vö. még Boley 2000).

Tegyük fel tehát, hogy a *-ma* irányt fejez ki. Az állítást a szöveghelyeken (vö. Függelék) tesztelve a következő eredményt kapjuk:

- a) A cselekvésnek nincs iránya: (1) (4) (5) (7) (13).
- b) A cselekvésnek ugyan van iránya, de az nem egységes: le (2), le s rá (8) (9) (10), ide (3) (6).
- c) Nem tudható (11) (12).

Megállapítható tehát, hogy szuffixumunk nem fejezett ki irányt. Most tegyük fel, hogy a befejezettséget jelöli. Az nem lehet ellenérv, hogy nem

⁵ Ez egy némileg félrevezető hettitológiai terminus *technicus*, amely a hettita mondatkezdő partikulalánc hetedik helyére vonatkozik, amelyben eredetileg az ige által kifejezett cselekvés irányát jelölő elemek léptek fel, amelyek azonban idővel más funkciókat is felvettek, l. a főszöveget.

illeszthető igéhez, mivel, amint ezt hamarosan bemutatom, ez a jelenség szintaktikai helyzetével függ össze. Ezt a lehetőséget tehát elméletileg nem tudjuk kizárni, de a (13) mondat egyértelműen a befejezett jelentés ellen érvel.⁶

Chr. Girbal (1986: 177) a ‘de, mégis, pedig’ jelentést tulajdonítja e szuffixumnak. Véleményem szerint ez túlzottan általános megfogalmazás, amelynél ráadásul nehéz kizárni, hogy a kutató – érvekkel alá nem támasztott ötletét – az azonosan hangzó hettita =*ma* klitikumról mintázta: a hettita klitikum vagy ellentétet fejez ki (‘de’) vagy egy új eseményt, tárgyat, helyszínt, stb. vezet be (vö. Güterbock–Hoffner 1980- s. v.; Rieken 2000) – ilyen jelenségek itt nem tapasztalhatóak.

O. Soysal (2004: 230–231) volt az első, aki ezen szuffixum szintaktikai pozícióját alaposabban megvizsgálta. Az ő eredményei szerint ez a néha *plene*⁷ írt (<ma-a>) szuffixum névszók, igék, talán adverbiumok és kötőszók mellett áll (*pala* ‘és’ + (praedicatum)=*ma*, ehhez l. lentebb). Funkciójaként két lehetőséget vesz számba: vagy visszaható „partikula” (= hettita =*za*) vagy inkább egy mondatbevezető elem, s mint olyan, azonos a csak önállóan előforduló *ma* (sic!) elemmel. Ettől függetlenül Soysal szerint ez a szuffixum része az igei paradigmának (2004: 188–190), mint a tranzitív igék kilencedik pozíciója (pl. *a-aš-wa_a-ti-ih-ma* ‘épít’, *uš-še-e-ha-aš-tu-úr-ma* ‘üt’) és a statív igék utolsó pozíciója (*ta-a-lu-ma*, *tu-ú-lu-ma* ‘képes (?)’).

Ezzel a némiképp homályos leírással szemben azonban több kifogás emelhető. Ha a szuffixumnak valóban az a pozíciója, amit Soysal javasol, akkor nyilvánvalóan nem része az igei paradigmának.

Ennél problematikusabb a *plene* írt *mā*, amelynek előfordulásait Soysal (2004: 202) a mi következetesen <-ma>-nak írt szuffixumunk „lényegtelen, pusztá írásváltozat”-nak tartja. Jelen sorok szerzője azonban azon az állásponton van, hogy az írásképet, módszertani okokból, komolyan kell venni, ugyanis csak így juthatunk ellenőrizhető hipotézisekhez.⁸ Ha azt állítjuk, hogy nem voltak helyesírási szabályok, akkor gyakorlatilag egy adott grafémasorba bármit „bele lehet magyarázni”. Az íráskép kiértékeléséhez figyelembe kell venni továbbá, hogy a hattí nyelv önálló írásbeliséggel nem

⁶ A telikusság lehetőségétől eltekintek, minthogy a fogalom maga rosszul és szubjektívan definiált.

⁷ A *scriptio plena* a hettitológiában a CV_i-V_i(-V_i), ill. (V_i-)V_i-V_iC szerkezetű ékjel-sorokat jelöli.

⁸ Ennek hangsúlyozása azért szükséges, mert a hattí szövegek esetében ez mindeddig nem történt meg (a legújabb elemzés, Klinger 2005 is elsiklik efelett).

rendelkezett, minden ismert szöveget hattita írnokok jegyezték le, és hattita archívumokban őrizték. Ugyanez jellemző az ékírásos luvi és a palái nyelv emlékeire is. Márpedig ez utóbbi két esetben a hattita írnokok ugyanazt a helyesírási szabályrendszert alkalmazták e nyelvek lejegyzésére, amit sajátjukéra is.⁹ Így joggal feltehető, hogy ugyanígy jártak el a hattiti nyelv esetében; vagyis itt is a hattita helyesírási szabályokat kell figyelembe vennünk, mindaddig, amíg ellenérvek nem állnak rendelkezésünkre; különösen, mivel a hattita írnokok felettébb innovatívok voltak, amennyiben valamilyen új, a rendszerükbe nem illő elemet kellett megoldaniuk (vö. a PI-jelek kérdését¹⁰). E rendszerben a *scriptio plena* nem szókezdő helyzetben a magánhangzók hosszúságát jelölte (vö. Oettinger 2003): nem volt kötelező, de a *plene* írt magánhangzók mindig hosszúak. A magában álló, mondatbevezető vagy legfeljebb a *pala*-val összekapcsolt *mā* elemet (Soysal 2004: 293) mindig *plene* írták – míg a mondatban mindig csak később és csak klitizáltan fellépő *=ma*-t sohasem írták *plene*. Más szavakkal: a szuffixumunknak a *mā*-hoz semmi köze nincsen, mivel egyrészt pozíciójuk, másrészt alakjuk is eltérő.¹¹ Már Laroche (1947: 78) két különböző partikulát, egy önálló és hangsúlyos *mā*-t és egy enklitikus és hangsúlytalan *=ma*-t sejtett, csak sajnos állítását semmivel sem támasztotta alá.

Végezetül H.-S. Schuster elméletét kell megemlíteni, aki a hattita-hattiti bilingvisek alapján arra a következtetésre jutott, hogy ez a szuffixum azonos a hattita *=za* partikulával (2002: 182, 185), amely nagyjából egy visszaható

⁹ A helyesírás alatt ebben a kontextusban természetesen az értendő, hogy az ékírás szótagjeleinek zárt készletét miképpen alkalmazták a szótagjelek halmazával sokszor távolról sem egyező fonémásorok kifejezésére.

¹⁰ A hattita írnokok a hattiti nyelv egy speciális fonémájára (/v/?, /f/?), mely a hattitában ismeretlen volt, egy újfajta jelcsoportot ötlöttek ki: a PI /wa/ jelet a megfelelő magánhangzóval vagy pV-szerkezetű jellel kombinálva adták vissza e hangot: PI + A = *wa_a*; PI + E = *we_e*; PI + I = *wi_i*; PI + U vagy Ú = *wu_u*; PI + PÍ = *wi_{pi}*; PI + PU = *wu_{pu}*, sőt PI + IP = *wi_{ip}* (vö. Neu – Rüster 1989: Nr. 320–326).

¹¹ Elméletben előfordulhat, hogy egyazon szó önálló és függő alakjáról van szó, s emiatt lenne alakjuk is eltérő. Ezt azonban egyelőre igen nehéz lenne bizonyítani, mivel a *mā* eddig csak egynyelvű szövegekből ismert, így jelentéséről semmit sem tudunk; másfelől e dolgozat egyelőre csak a kétnyelvű szövegekkel foglalkozik. Mindazonáltal a dolgozat végkövetkeztetéseinek ismeretében (l. lentebb) nem tartom valószínűnek, hogy egy amúgy a Wackernagel-pozícióban feltűnő elem önállóan, mondatbevezető pozícióban is megjelenne.

névmás.¹² Soysal (2004: 177³) szerint azonban ez nem visszaható, mivel néha a *pala* ‘és’ szóval kombinálódik. Megjegyzendő, önmagában ez nem lehet ellenérv, másfelől, mint fentebb kimutattam, az épp a *mā* s nem a *-ma*.

Schuster elemzésének alapja, mely egyúttal szerintem az egyik döntő bizonyíték, a Függelék (4) és (5) számú példái, ahol a hatti igét a hettita *-za tarh-* ‘felülmúl, legyőz’ igével adják vissza, a szabályos *tarh-* ‘képes, -hat/-het’ helyett; azaz a *-za* elem felesleges, csak a hatti szöveg mechanikus fordításának eredménye (Soysal 2002: 185). A Függelék (2) számú példája is mechanikus fordítás szülötte, mivel az *išhuwai* ige amúgy =*za* nélkül lép fel (amint Klinger 1996: 652 megjegyezte). Ez tehát, véleményem szerint egy jelentéstanilag igen találó elmélet, ám ezt csak abban az esetben lehet igazoltnak tartani, ha az összes szöveghelyet összegyűjtöttük és azokon ezt teszteltük – e vizsgáldást ugyanis sem Schuster, sem Soysal nem hajtotta végre.¹³

A szöveghelyek és a következtetések

A szöveghelyek összeállításnak alapjául Soysal (2004: 52–68) listája szolgál, mely tartalmazza az összes hatti nyelvemléket. A kutatás ezen fázisában csupán a Schuster 1974, 2002 által kiadott kétnyelvű szövegeket vettem figyelembe, eltekintve a rendelkezéseimre nem álló kiadatlan töredékektől.¹⁴

Mondattani szempontból a következő eloszlás figyelhető meg (zárójelben az adatbázis számai):

(opcionális kötőszó) + V + ma : (2) (3) (6) (7) (8) (9) (10)
(opcionális kötőszó) + N + ma : (1) (13), valószínűleg (11) is
eltérő: (4) (5)
nem eldönthető: (12)

¹² Az óhettitában kiegészítő eloszlásban áll a mediopasszívvummal és cselekmény alanyának fokozott részvételét jelöli; az újhettitában pedig visszaható névmás; vö. Hoffner 1969; Boley 1993; Oettinger 1999.

¹³ Klinger (2005: 133) mintegy ötvözve az eddigi feltételezéseket, indoklás nélkül a következő egyezéseket közli: hatti *-bal-pal-ma* = hettita *-kan/-šan* és (!) hatti *-ma* = hettita *-za*. E nézet kritikájához l. a főszöveget.

¹⁴ Ez az Ortaköyből előkerült tizennyolc töredék (felsorolásuk: Soysal 2004: 68). Noha e szövegek szókincsét tartalmazza Soysal szótára (2004: 20, 48), a nyelvtani elemek vizsgálatához szükséges szövegek még kiadásra várnak „*The Hattian-Hittite Foundation Rituals from Ortaköy I-III.*” néven (vö. Soysal 2004: 25–6).

Tisztázandóak tehát az eltérő viselkedést felmutató (4) és (5) számú példák. Itt azonban jól ismert különleges esetekről van szó. Egy hatti kompozíció kezdő mondatában az alanyt előre vetítik, mintegy kiszakítva a szövegösszefüggésből (Schuster 2002: XXIII), mint a (4) példánál (vagy a fentebb látott (2) mondatnál). A mellékmondatban a kötőszó pozíciója már eleve betöltődik, mint az (5) példában, így tulajdonképpen a főszabály egy alszabályáról beszélhetünk.

A mondattani helyzetére nézve tehát a következő általános séma állítható fel:

(opcionális kötőszó) + X^0 + ma

ahol az X^0 mindössze annyit jelent, hogy a =ma nem egy egész frázist, hanem egyetlen szót követve a mondatban a második pozíciót foglalja el. Más szavakkal, a =ma szuffixum az ún. Wackernagel-pozícióban lép fel, vagyis klitikum. Ez természetesen egy előre látható, ill. előre megjósolható eredmény – de szükség volt ennek bizonyítására. Ennek révén Laroche sejtése (1947: 78), hogy a klitikus =ma az első szót vagy frázist követi, bizonyítást nyert, méghozzá lényegesen pontosabb formában.

E klitikum a fentiekből következően nyilvánvalóan nem része semmilyen névszói, igei vagy névmási paradigmának. A szöveghelyek Schuster hipotézisét támasztják alá a jelentés tekintetében, vagyis hogy hasonlít az óhettita =za partikulához, amennyiben a cselekvés alanyának intenzívebb részvételét jelöli a cselekményben, akár visszaható névmási értelemben, akár az ige jelentésének mediálissá vagy statívvá tételében.

Végezetül még azt a szöveghelyet kell tárgyalnunk, amelyre már Schuster is mint komoly, megoldatlan ellenpéldára hivatkozott (2002: 413–4) a jelentés tekintetében, de amely az imént felállított mondattani pozíciónak is ellentmond; ez pedig egy mondat az Égből alábukott Hold mítoszában:

(3) [k]a-a-ap-hu zi-ya-ah-du ^DKa-a-aš-ma^(l) tu-uk-z[i-i]k (KUB XXVIII 4 Vs. 15a)
 [-d]u ^DKa-a-aš-ma^(l) tu-uk-zi-ik (KUB XXVIII 3 + KUB XLVIII 61 Vs. 18a)
 []zi-ya-ah-du ^DKa-a-aš-ku tu-uk-zi-ik (KUB XXVIII 5(+) Vs. 20'a)
^DSĪN-aš=wa=kan nepišaz maušta (KUB XXVIII 4 Vs 16'b)
 'A Hold alábukott az Égből.'

A mondat valójában egy korábbi mondat megismétlése, ahol azonban ^D*Ka-a-aš-ku* (KUB XXVIII 4 Vs 8a), ill. *Ka-a-aš-ku* (KUB XXVIII 3 + KUB XLVIII 61 Vs. 9a; KUB XXVIII 5 (+) Vs. 10'a) állott. Azaz a (3) példában az első két sor el lett írva (ugyanígy Soysal 2004: 535), melynek oka a KU (Neu–Rüster 1989: Nr. 206) és MA (Neu–Rüster 1989: Nr. 208) jelek nagyfokú hasonlósága, valamint hogy a hattita írnok(ok) a hattita szöveget már nem értették, ugyanis mindhárom kézirat újhettita kori (Soysal 2004: 60), amikor a hattita már holt nyelvvé vált. Ezzel, nézetem szerint elhárult az utolsó akadály is.

HIVATKOZÁSOK

A rövidítések a hettitológiai gyakorlatot követik (vö. Güterbock–Hoffner 1980: XXI–XXIX).

Beckman, Gary 1989: [Girbal 1986], *BiOr* 46: col. 669–671.

Boley, Jacqueline 1992: The 'Local' Sentence Particles in Hittite, in Carruba 1992: 1–31.

Boley, Jacqueline 1993: *The Hittite particle -z/-za*. IBS 79. Innsbruck.

Boley, Jacqueline 2000: *Dynamics of transformation in Hittite. The Hittite particles -kan, -asta and -san*, Innsbruck.

Carruba, Onofrio szerk. 1992: *Per una grammatica ittita. Towards a Hittite Grammar*, Pavia.

Dunajevskaja, I. M. 1973: Bemerkungen zu einer neuen Darstellung altkleinasiatischer Sprachen 2. Zum Hattischen, *OLZ* 68: Sp. 16–22.

Forrer, Emil 1922: Die Inschriften und Sprachen des Hatti-Reiches, *ZDMG* 76 = NF 1: 174–269.

Girbal, Christian 1986: *Beiträge zur Grammatik des Hattischen*, Frankfurt am Main–Bern–New York.

Güterbock, Hans G.–Hoffner, Harry A. szerk. 1980-: *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Chicago.

Hoffner, Harry A. 1969: On the Use of Hittite *-za* in Nominal Sentences, *JNES* 28: 225–230.

- Hoffner, Harry A. 1992: Studies in the Hittite Particles II. On Some Use of *-kan*, in Carruba 1992: 137–151.
- Kammenhuber, Annelies 1969: Das Hattische, in Johannes Friedrich et al.: *Altkleinasiatische Sprachen*, HdO 1.2.1–2.2. Leiden–Köln, 428–546.
- Klinger, Jörg 1996: *Untersuchungen zur Rekonstruktion der hattischen Kultschicht*, StBoT 37. Wiesbaden.
- Klinger, Jörg 2005: Hattisch, in Michael P. Streck szerk.: *Sprachen des Alten Orients*, Darmstadt, 128–134.
- Laroche, Emmanuel 1947: Études „protohittites”, *RA* 41: 67–98.
- Laroche, Emmanuel 1950: Une Conjuración Bilingue Hatti-Hittite, *JKF* 1: 174–181.
- Neu, Erich 1991: [Girbal 1986], *ZA* 81: 160–164.
- Neu, Erich–Rüster, Christel 1989: *Hethitisches Zeichenlexikon*, StBoT Beiheft 2. Wiesbaden.
- Oettinger, Norbert 1999: Die Partikel *-z* des Hethitischen (mit einem Exkursus zu den Medialformen auf *-t*, *-ti*), in Emilio Crespo–José Luís García Ramón szerk.: *Berthold Delbrück y la sintaxis indoeuropea hoy. Actas del Coloquio de la Indogermanische Gesellschaft*, Madrid–Wiesbaden, 407–420.
- Oettinger, Norbert 2003: Orthographie. Hethitisch, *RLA* 10: 140–143.
- Rieken, Elisabeth 2000: Die Partikeln *-a*, *-ia*, *-ma* im Althethitischen und das Akkadogramm *Ù*, in Michaela Ofitsch–Christian Zinko szerk.: *125 Jahre Indogermanistik in Graz. Festband anlässlich des 125jährigen Bestehens der Forschungsrichtung „Indogermanistik“ an der Karl-Franzens-Universität Graz*, Arbeiten aus der Abteilung „Vergleichende Sprachwissenschaft“, Graz 15. Graz, 411–419.
- Schuster, Hans-Siegfried 1974: *Die hattisch-hethitischen Bilinguen 1*, DMOA 17/1. Leiden.
- Schuster, Hans-Siegfried 2002: *Die hattisch-hethitischen Bilinguen 2*, DMOA 17/2. Leiden–Köln.
- Soysal, Oğuz 1999: [Klinger 1996], *Kratylos* 44: 161–167.
- Soysal, Oğuz 2004: *Hattischer Wortschatz in hethitischer Textüberlieferung*, HdO 74. Leiden–Köln.
- Taracha, Piotr 1989: Ein Beitrag zur Erforschung des Hattischen, *OLZ* 84: Sp. 261–269.

Taracha, Piotr 1995: Zum Stand der hattischen Studien. Mögliches und Unmögliches in der Erforschung des Hattischen, in Onofrio Carruba–Mauro Giorgieri–Clelia Mora szerk.: *Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia, Pavia 28 giugno – 2 luglio 1993*, Pavia, 351–358.

FÜGGELÉK

A SZÖVEGHELYEK*

1. A Bo 2030 építési rítus

- (1) *wa_a-aš-ha-ab-ma eš-wu_i-úr aš-ka-ah-hi-ir* (KUB II 2+KUB XLVIII 1 II 40)
DINGIR^{MEŠ} KUR^{MEŠ} maniyahhir (KUB XLVIII 1 II 43)
'Az istenek felosztották egymás között az országot.'

2. A 412/b+ építési rítus

- (2) *pa-la a-aš-tah-hi-il-ma še-mu-na-a-mu-na* (KBo XXXVII 1 Vs 4a)
nu=war=uš=za=kán išhuwaš šamānuš (KBo XXXVII 1 Vs 4b)
'Behelyezte az alapköveit.'
- (3) *pa-la a-an-za-ar-aš-ma^D Ka-tah-zi-wu_i-ri-e-šu* (KBo XXXVII 1 Vs 7-8a)
nu=wa=z kallešta^D Kamrušepan (KBo XXXVII 1 Vs 7b)
'Majd magához hívta Kamrušepa istennőt.'
- (4) *we_e-e-el-hu tu-ú-lu-ma ú-mar-ku-ub* (KBo XXXVII 1 Vs 9a)
É-ir=za tarahta (KBo XXXVII 1 Vs 9b)
'Te képes voltál házat (építeni).'
- (5) *ú-uk-šu-pa ta-a-lu-ma wa_a-mar-ku-ub* (KBo XXXVII 1 Vs. 10-11a)
kuit=ma=z tarahta (KBo XXXVII 1 Vs. 10-11a)
'De csak amit képes volt.'
- (6) *pa-la a-an-za-ar-aš-ma u-ri-e-eš hu-u-za-aš-ša-a-i-šu* (KBo XXXVII 1 Vs 11-12a)
nu=z halzaiš^{LÚ} E.DÉ.A innarawandan (KBo XXXVII 1 Vs. 11b)
'Magához hívta az erős kovácsot.'

* Szerkezetükhöz l. 4. jegyzet.

- (7) *pa-la* [≤ 4 jel -] *ma*^D *Ka-tah-zi-i-wu_a-ri* (KBo XXXVII 1 Vs. 22a)
 [] *ma-an-ti-ma*^D *Ka-tah-z[i-*] (KBo XXXVII 2 3')
 n=an=za^D Kamrušepašš=a dāš (KBo XXXVII 1 Vs. 22b)
 'Kamrušepa magához vette.'
- (8) *a-am-mi-iš-ma* [-] *ar nu-uš-ta-a-wa_a-ar* (KBo XXXVII 1 Vs. 30-31a)
 dāir=ma=an šakriya[(KBo XXXVII 1 Vs. 31b)
 'Ráhelyezték [].'
- (9) [*a-am-mi-iš-ma* (x) (x) (-)] *ma-a-i-ú eš-ta-a-wa_a-ar* [(KBo XXXVII 1 Vs. 32a)
 dāir=ma x šak[riya (KBo XXXVII 1 Vs. 32b)
 'Ráhelyezték [].'
- (10) *a-am-mi-iš-ma ú-te-la-a* [] *nu-uš-ta-a-wa_a-ar* (KBo XXXVII 1 Vs. 33-34a)
 dāir=ma x.x [] LIM DINGIR^{MEŠ} (KBo XXXVII 1 Vs. 33-34b)
 'Az Ezer Isten helyezte [].'
- (11) [-] *x-ha-an-ti-ma pí-in-t[u-ug-ga-]ra-a-am* (KBo XXXVII 1 Vs. 43a)
 GAL-li[-iš-ma(-)] (KBo XXXVII 1 Vs. 43b)
 '??'
- (12) [≤ 7 jel -] *x a-aš-wa_a-ti-ih-ma* (KBo XXXVII 1 Rs. 1a)
 ha-x[] (KBo XXXVII 1 Rs. 1b)
 '??'

3. Egyéb

- (13) \lceil *ša-a* \lrcorner *wa_a-at-ma ga-ú-ra-an ti-i-u* (KUB XXVIII 6 Vs. 10-11'a)
^{GIŠ} HAŠHÚR TÚL-i šer artari (KUB XXVIII 6 Vs. 10-11'b)
 'Az almafa a forrás fölött áll.'